

ŞEYXLƏR NƏSLİNİN KEÇDİYİ MÜCADİLƏ YOLUNDAN

On dördüncü əsrin ortalarında, Şam elindən, öz atasına yurdundan köç edən, bəlkə də hansısa səbəbdən sürgün edilən Şamlu tayfasından söz açmaq istəyirəm. Həmin şamlu tayfasından ki, o tayfa səfəvilər dövründə, bütün dövlət quruculuğunda fəal iştirak edərək saray ayanları olublar və bir çox böyük vilayətləri idarə ediblər.

Şamlu tayfası 1370-ci ildə indiki Şimalı Suriya ərazilərindən köçürülən tayfalarındandır, türk boyundandır. (tarixi mənbələr də bunu təsdiq edir) Onlar Topal Teymurun ömriylə övvəl Gilana, sonra Ərdəbilə köçürülüblər. Burada Azərbaycan Səfəvilər dövlətinin qurulmasında fəal iştirak etmişlər, qurucularından olmuşlar. Binlara Şamlu Hələb türkmənləri deyilirdi. Quzey Suriya türkmənləri Səfəvi dövlətinin quruculuğuna, özəlliklə Şamlu tayfası adı altında qatılmışlar. Bunlara şam türkmənləri deyilirdi. Ərdəbildə Saruxan mahalı onlara yurd yeri olaraq verilib.

Qızılbaş ulusunu təşkil edən tayfalar Səfəvi dövründə Ustacılı, Rumlu, Təkəli, Zilqədər, Qorçu, Şamlu, Qacar tayfalarıdır. Şamlu, Böyüdlilər və yuxarıda göstərdiyim tayfalar oğuz boyuna mənsubdur. Suriyadan Azərbaycana gələn Şamlu Böyüdlilərin bir qoludur.

Abasqulu ağa Bakıxanov yazır: "Sultan Məhəmməd Xudabəndə Şah İsmail Xətəinin böyük qardaşı taxda oturdurdu, Şamlu və sair tayfaların əmirlərindən bir neçəsinə Şirvanda torpaq verdi".

Şamlu Böyüdlili tayfasının bir qolu da mənim ulu babalarım olubdur. Bizim də nəslimizin Şamaxıda mülkləri və böyük ərazidə torpaqları olmuşdur. Mənim ulu babalarım da 1470-ci ildə Azərbaycana köç etmişlər, Şeyx Heydərin qızılbaş ordusunu təşkil ediblər. Ulu babam Şeyx Ab-

bas xanın oğlu Şeyx Mustafa xan 1580-ci ildə, I Şah Təhmasibin qızı Zeynəb bəyimlə evlənib (onu da qeyd edim ki, Şeyx Mustafa xanın anası Şirvan şahının qızı olub və Zeynəb bəyimin anası da I Şah Təhmasibin həyat yoldaşı Qurixan Gürcü kralının qızıydı, yəni ikisinin də anaları şah və kral nəslindəndilər.)

1582-ci ildə ulu Babamız Şeyx Məmmədəli bəy dünyaya gəlir. Məmmədəli bəy doqquz yaşında olarkən atası Şeyx Mustafa xan Osmanlı dövlətiylə olan müharibədə qəhrəmancasına həlak olur, dünyasını dəyişir. Şeyx Məmmədəli bəy anası Zeynəb bəyimlə Şah babasının sarayına köçürlər. Sarayda yaşayıb, böyüyüb boya-başa çatıb. Böyük Şeyxlərdən, üləmələrdən dərs alıb.

Onu da qeyd edim ki, bizim ulu babalarımız Şah İsmayilın Atası Şeyx Heydərin Qafqaza yürüşü zamanında onunla birlikdə Dağıstana gəliblər. Qızılbaşların şübhəli təriqətini yayıblar, misionerliklə məşğul olublar. Elə o dövrdə də Şeyxlər nəslinin bir qolu Qazıqumukda, Anjiqalada məskunlaşır. Şeyx Məmmədəli bəyi on səkkiz yaşında Şah babası I Təhmasibin fərmanıyla Dağıstana Anjiqala şəhərinə yollayırlar və Dağıstan üzrə Anjiqala şəhərində şeyx tituluna yiyələnir, atalarının, babalarının işlərini davam etdirir. Beləliklə, gənc Şeyx Məmmədəli bəy Anjiqalada məskən salır, öz əməli qızıynan evlənir, atası Mustafa xanın malına, mülkünü sahiblənir.

Anası Zeynəb bəyim I Təhmasibin qızı Şah atasının ona hədiyyə etdiyi sarayda öz saray qulluqlarıyla qalır və öz dövründə şah qızı xeyirəçiliyyətlə məşğul olmağa başlayır. Tarixi sənədlərdə Zeynəb bəyim səfəvilər dövrünün ən varlı xanımı kimi göstərilmişdir. Onun varidatının, mülklərinin siyahısı yazılı şəkildə arxivlərdə qalmaqdadır. Bir çox saraylar, karvansaralar, böyük ticarət köşkləri, bazarlar, böyük əkin sahələri ona məxsus olmuşdur. Onların siyahısının uzunluğu

altı metr uzunluğu civarında olmuşdur. Həmin siyahılar şah möhürüylə təsdiq olunub, Rus və İran arxivlərində saxlanmaqdadır. Zeynəb bəyim 1640-cı ildə Məşhəd şəhərində vəfat etmişdir və həmin şəhərdə dəfn olunub.

On yeddinci əsrin əvvəlində, daha dəqiq 1602-ci ildə Səfəvi dövlətinin zəifləməsi nəticəsində Şeyx Məmmədəli bəy Anjiqaladan Şirvanə köç edib. Sarı torpaqlarda, Şamaxı şəhərində olan mülklərində yaşamağa başlayır. Şeyx Məmmədəli bəyin oğulları Mustafa, Məmməd, Nurulla, Əkizlər Abdulla, Əliyar və Əsədulla bu Məmməd dünyaya gəlir. Təqribən 17 il Şamaxı şəhərində yaşayırlar və ordan köç etməyə başlayır. O dövrün ipək yolu ərazisində yerləşən, ən iri ticarət bazarı olan Hasılıya (indiki Cəlilabad ərazisi) köçərək burada yaşamağa davam edirlər. Oğlanları böyütür. Bəziləri ticarətlə məşğul olur. Lakin burada çox qalmayıb, indiki Yarıdım və Lerik ərazisinə Dırğ mahalına köçür. Səfəvi Şahının əmiriylə Talış xanı kəçdüyi yeri Öncəqala kəndini, Şeyx Məmmədəli bəyə yaylaq olaraq hədiyyə edir. Şeyx Məmmədəli bəy 1660-cı ildə dünyasını dəyişir. Nəslə bir neçə illər Dırğ mahalında məskunlaşır.

Nurullanın oğlu Muradolinin oğulları Saru xan, Badır xan Rus istilasına qarşı müharibələrdə iştirak edirlər, ruslara qarşı vuruşduğuna görə ailələriylə Ərdəbilə köç edirlər. Saruxan mahalının Pilayır kəndində yaşayırlar.

Saruxanın nəvəsi Cəfərqulu bəy cəhdində ki, Şah Şeyx Məmmədəli bəyin nəslinə indiki Masallı rayonu ərazisində yurd yeri və torpaqlar hədiyyə edib, öz qohum-əqrabası və ailəsiylə 1740-ildə Öncəqalaya qaçıdır, nəsliniən bir obada yaşamağa davam edirlər.

On səkkizinci əsrin birinci yarısında Daşdəvəd mahalında Öncəqala kəndini Səfəvi şahı Sultan Hüseynin əmiriylə Məmmədəli bəy Şirvani əl-Gilaninin törəmələrinə pay vəmiş, bəyliklərini öz fərmanıyla təsdiq edib, kəndin böyi təyin etmişdir. Ona yaxın ərazilərini Nəncəv dairəsinə pay olaraq Şeyx nəslinə hədiyyə etmişdir. Bütün əkin və otlaq sahələri şeyxin nəslinin ərsində bölünmüşdür.

Öncəqala kəndinin yaranma tarixi 1710-cu

ilə təsadüf edir, birinci kəndə köçən Qədimbəy-liləmə, Kərbəlayı Tağının övladları obaları. Sonralar Kərbəlayı Həzrətqulu, Cəfərqulu oğulları, sonra Həsərdi oğulları və Uluxanlı oğulları köçüblər. Arxiv sənədlərində göstərir ki, Şeyx Məmmədəli bəyin övladlarından Qubada, Yarıdımlda, Bakıda və indiki Mahaçqalada yaşayırlar.

Bələliklə, indiki dövrdə də şeyxin nəslə bu kəndin əsasını təşkil edir. Sonradan Öncəqala kəndinə bəzi şahsevan tayfaları və seyidlər nəsilən olan insanlar köç etmişlər. Hazırda o nəsilərin törəmələri də Öncəqala kəndinin sakinləridir. Çar Rusiyası və Sovet hökuməti dövründə bu kənddə və digər imperiya ərazisində çox xoşagəlməz hadisələr cəryan etməyə başlamışdır. Buna ayrıncılıq siyasəti, yəni, "böl, idarə et" siyasəti deyirlər. Hansı ki, bizim də kənddən yan keçməmişdir.

Doğma əmi uşaqları beş tayfaya bölünmüşlər; Tağlı, Qədimli, Həzli, Uluxanlı, Həsərdi. Halbuki bu tayfalar yuxarıda qeyd etdiyim kimi, bir insann - Şeyx Məmmədəli bəyin törəmələridirlər. 1851-ci ildə mənim ulu babam Kərbəlayı Əhməd Kərbəlayı Həzrətqulu oğlu, çar hökumət arxivinə sorğu göndərmiş ki, onların səcrəsini və boy olduqlarına aid sənədi versinlər. Eyni zamanda 1852-ci ildə Kərbəlayı Haqverdi Kərbəlayı Tağlı oğlu da Çar dövlət arxivinə müraciət ünvanlayır. Hər ikisinə də sənədin əksini göndərilir. Sənədə təsdiq olunur ki, onlar bir nəsiləndir və Şeyx Məmmədəli bəy Gilaninin törəmələri, bəy nəsiləndirlər.

Təəsüf ki, sovet dövründə də bölünmə, çəkişmə siyasəti davam etdirilib. 1937-ci ildə mənim babam Hidayət, bəy nəsilən olduğuna görə tutulub Lənkaran türməsinə salımb, kulak adı verilib. Ona 10 il iş kəşiblər. Sonra onun böyük qardaşı Ağamirzoni də türməyə salıbar və ailəsinə (yoldaşım, 3 oğlunu, 1 qızını indiki Cəlilabad bölgəsinə sürgün ediblər. Bir müddət keçdikdə yoldaş və 3 oğlu vərəm xəstəliyinə yoluxub vəfat edirlər, qızları Güldəsəni uşaq evinə verirlər. Neçə illər sonra qardaşı oğlu Salman çox axtardı əməsi qızını, ancaq izni tapa bilmədi.) Ağamirzə də türmədə vəfat edir və gətirib

kəndimizdə torpağa tapşırırlar.

Hidayət əməsi oğlanları Mirzəkişini və İskəndəri də tutmuşdular. Onlar da Lənkəran qala həbsxanasında saxlanılırdı. 1941-ci ildə müharibə başlayı Amaniayla Sovet hökuməti arasında və həmin ildə məhkumların sorğu aparılır, kim müharibəyə könüllü gətse, onun məhkumluq həyatına son verilecək və məhkumluqdan bəraət alacaq. Hidayət müharibəyə getməyə hazır olduğunu bildirir, ona əsgər palatlarını geyindirirlər, cəbhəyə yola salırlar, Hidayət cəbhədə vuruşmaqda (kəndə qalan yoldaş 3 övladı ilə nə əziyyətə çəkir, kulak ailəsi damğasını vurublar bunların adına heç bir yardım verilmir, açıq baş alıb gedir, Hidayətın yoldaş Məyxanın evində olan bütün nə var idisə, yəni pula gənd hər şeyi satmışdı ki, uşaqlar acından ölməsin.) 1942-ci ilin ortalarında Sovet ordu bölmələri Ukraniyada Dnepr çayını keçəndə Alman ordularının bombardımanı nəticəsində Hidayət gəlpə yararı alır. Bir neçə ay qospitalda yatır. Qolundan və sağ əlindən aldığı qəlpə yarısından dörd barmağı işləmədiyi üçün onu hərbiyə tərxis edirlər. Yolları öz döşmə Azərbaycanına, gəlib Masallı rayonuna çatır, gedir kiçik Səmidxan kəndinə öz bacını qızıgile, bacısı qızı o kəndə gəlin gəlmişdi. Dayısını görcək bacısı qızı boyunna sarılır, göz yaşlarını saxlaya bilmir sevincdən. Dayısı sağ-salamat müharibədən qaçıbdı, özü də əsgər palatında. Sən demə, heç kim bilmirdi Hidayətın müharibədə olmadığını. Bacısı qızına deyir: "Sən get kəndimizə bir xəbər gətir, görüm bizim ailədən kimsə salamət qalıbsa, sonra gedərəm kəndə, yox əgər salamət qalan yoxsa, ora necə gedim". Müharibə dövrü idi heç kimin heç kimdən xəbəri yox idi, hərənin başı özünə qarşıbdı. Kiçik Səmidxan kəndiyə Öncəqalanın arası təqribən bir kilometrdir. Bacı qızı tələsik, qaça-qaça gəlir dayısıgile və dayıdostununa görür, sevinçlə deyir: "Ay dayıdostu, müstəlugunu ver, dayım sağ-salamat gəlib müharibədən, əsgər palatından!". Dayıdostusu mat-məəttə baxır qıza: "Sən nə danışırsan, bala? Dayın, yazıq türmədədir, heç bilmirik öləb, ya qalıb. Onu düşmənlər elan ediblər, ay bala, sən də vaxt tapdın zarafat

ələməyə, görmürsən nə gündəyik". "Vallah, ay dayı dostu, dayıma süfrə açmışam, ayran aşılı balıq və çörək qoymuşam yesin, özüm qaça-qaça gəlmişəm. Görmürsən dilim ağzımdan çıxır nəfəsim çatmır?" Elə bu demdə Hidayət uşaqa dan gətirdi ki, gəlir. Ürəyi tap getirməyib heç süfrə başında əyləşməyib, bacı qızının arxasınca o da yol alıb gəlib.

Hidayətın gəlişi xəbəri bütün kəndə yayılır, hamı göz aydınlığa gəlir. O illərdə kənd sovetinin sədri Şəkəralı kişi idi, o da göz aydınlığına gəlir və deyir: "Ay Hidayət, bizdə bir məlumat yox idi ki, sən müharibədəsən, sizin də ailəyə kulak ailəsi olduğuna görə heç bir yardım edilmirdi. Kənddə də hərə öz hayındadır, yarı tox, yarı ac yaşayırlar. Sən sabah get hərbi komissarlığa, qeydə əlinsin, bu neçə ildə olunan yardımı sizin ailəyə göstərsək".

Şəhəri gün Hidayət yollanır hərbi komissarlığa, onu qeydə alırlar ki, müharibədə iştirak edib və müharibə əlilidir. Ailəsinə veriləmələrə yardım təcili olaraq çatdırılır.

Hidayət ələ vaxtı gəlib çıxmışdır ki, evində bir girvənkə yox idi, yoldaş əvəlik qaynadıb uşaqlara yedirirdi ki, acından ölməsinlər. Əvəlik sorbası yeməkdən uşaqların qarnı gedirdi, hamısının sifəti spərsən olmuşdu, ələ bil canlı meyd sifətində idilər. Hidayət gələndə hərbiyə pul yardımı da almışdı, o pula bir at alıb, bir dəndə təklilə dayandolurdun tufəngi və qıy ovunma məşğul olmaqda başlıdı. Onu da deyim ki, komissarlıqda quş ətini alırdılar, pul ödəyirdilər, həmin quş ətəlini hərbi xəstəxanalara yollayırdılar.

Bələliklə, Hidayət bütün qohum-əqrabaya əl tutmağa başladı, aqlığı illərindən belə qurtuldu.

Hidayət quş ovlayanda ötən günləri yadına düşürdü, bu torpaq sahələrin çoxu onlara məxsus idi, ekib becərirdilər. At ıxılın var idi, bu kövsənlərdə otlayırdılar, çobanlar axşamlar gətirib həyətdəni at qəhəlinə, mal-qaranı tövlələrə salırdılar, əkin sahələrində buğda, arpa səpirdilər, yemiş, qarın, tərəvəz ekirdilər. Hamısını əllərindən aldılar kolxozlaşma vaxtında. 1928-cu ili xatırlayır, böyük qızı Nəringül təzə

anadan olmuşdu, axşam çağı idi, at belində hardansa evə qayıdırdı, kəndçilərinin biriylə rastlaşır. Kəndçisi soruşur: "Ay Hidayət, hələ mal-qaranı, at ilxını çobanlar götürməyib?" Deyir: "Niyə soruşursan?" "Heç, elə-belə soruşdum da". Hidayət arif adam idi, tez atını sürür köyşənə, çobanlarına deyir: "Sürün ilxını, mal-qaranı salın qəhəllərinə". Özü qayıdır evə, çobanlar mal-qaranı, ilxını salırlar qəhəllərə, ağızlarına məftillə vurğu vurub, çıxıb evlərinə gedirlər. Hidayətin hündür iki mərtəbə evi var idi, bu atası Kərbəlayı Cəfər Kərbəlayı Əhməd oğundan ona qalmışdı. Hidayət tədbirli adam idi, evin ikinci mərtəbəsində bir otağı hansı ki, qəhəllərə tərəf baxanı səngər kimi un kişələrinin yığılması ki, güllə keçirməsin. Anlayırdı ki, kəndçisi boş yerə demədi ilxını, mal-qaranı götürməmişən, o dövrdə varlı ailələrin evinə, mülkünə basqın edirdilər quldurlar, mal-qarasını, evini-çiyini talayıb soyub yağmalayırdılar. Həmin günü yoldaşı atasıgilə, Ərkivana getmişdi uşağıyla. Anası və atası da bunlara qonaq gəlmişdi, bir birindən xəbərsiz. (Onu da qeyd eləyim Hidayət öz böyük qardaşı Ağamirzə ilə bacanaq idi, iki bacıyla evlənmişdilər.) Həmin günü böyük qardaşı Ağamirzəni kiməsə elçi aparmışdılar, kəndə kiməsə elçi gələndə ağsaqqal kimi bunları dəvət eləyirdilər. Kəndimizdən də bu işin içində əli olan adamlar olmuşdu. Hidayət qaynatasına deyir: "Siz rahat çörəyinizi yeyin, çayınızı için, mənəm yeməyimi yuxarı götürərsiz, işdi ayağımı yerə bərk vursam, şayə güllə səsi eşitsəniz, qapıları bağlayın, yerə uzanın. Saat səkkiz radələrində, qış ayı idi, hava qaralmışdı. Həyətin qarətikandan olan çöpəri tərəfdən səs gəlir, bilir ki quldurlar çöpəri tapdayıb keçirlər həyəyə, gəlib qəhəllərə yaxınlaşırlar. Çaxmaq daşını bir birinə vurub ki, görsünlər qəhəlin qapısı nə ilə bağlanıb. Hidayət quldurlara atəş açıb və birini yerindəyə vurur. Quldurlar çəş-baş qalırlar, hara gəldi atəş açırlar. Hidayətin iki beşatılanı var idi, nə qədər bunlaman atışırsa, beşatılanların lülələri qızır, atmır, bunu hiss edən quldurun ikisi birinci mərtəbəyə, otağa girmək istəyir. Ya Allah, deyib bird də çaxmaqı çökür, atəş açılır, yaralanan quldurlar ah-nalə

içində qışqıra-qışqıra qaçmağa başlayırlar. Səhəri gün bütün Masallı bölgəsinə bu xəbər yayılır, Qaçaq Mozunun quldur dəstəsi Öncəqalada Hidayətin mülkünə basqın edib, amma Hidayət tək başına onların basqınına dəf edib, bir ölü çoxlu yaralıyla qaçıb canlarını qurtarıblar. Bu hadisə o dövrdə bir rəvayətə dönmüşdü. Sonradan Qaçaq Mozu xəbər göndərir Hidayətə, üzürxahlıq eliyir və deyir sən igid adamsan, bu qədər silahlı insanla təkbaşına döyüşməsən, bir də sənin mülkünə basqın oləmərik.

Sovet hökumətinin "böl, idarə et" siyasəti burda açıq şəkildə özünü biruzə verib, halbuki kəndin sakinləri 70 faizi öz qohum-əqrabalrı olub, amma çoxu bilməyib ki, bunlar bir qandan olan insanlardır. Qardaşı qardaşa, əmi oğlunu əmioğluna düşmən eliyən bir dövr idi. Bu hadisələrin üstündən illər keçib, lakin indiki nəsil bu günə kimi bilmirdilər ki, bunların damarlarında eyni qan axır. Bu həqiqətin üzə çıxıb öz təsdiqini tapmasında, bir insanın xidməti var. Müdrik insan Səhər Tahir oğludur. Hacı Tahir müəllimin təkidiylə nəslimizin soy-kökünü araşdırmağa başlayıb. Bir neçə ölkənin arxivlərindən, məxfi sənədlərini toplayıb, yuxarıda qeyd etdiyim həqiqətlərin üzə çıxmasına danılmaz töhfəsini verib. Öncəqala salnaməsi adlı sərəçəni çap etdirib. Yazdığı həqiqətlər, tarixi sənədlər həmin kitabda öz əksini tapmışdır.

SƏCƏRƏMİZİN mənə aid olan qolunu təqdim edirəm: 1.ANAR DAMƏTOĞLU 2.DAMƏT SALMANOĞLU 3.MƏŞƏDİ SALMAN 4.HİDAYƏT 5.KƏRBƏLAYI CƏFƏR 6.KƏRBƏLAYI ƏHMƏD 7.HƏZRƏT-QULU BƏY 8.CƏFƏRQULU BƏY 9.İSMAYİL BƏY 10.SARU XAN 11.ƏLİ MURAD BƏY 12.NURULLA BƏY 13.ŞEYX MƏMƏDƏLİ BƏY 14.ŞEYX MUSTAFA XAN 15.ŞEYX ƏLİABBAS LƏLƏ 16.ŞEYX MƏHƏMMƏD XAN LƏLƏ 17.LƏLƏ ƏBDÜLRZA 18.LƏLƏ MEHDİQULU 19.LƏLƏ RZAQULU 20.LƏLƏ MUSTAFA 21.ƏBDÜLƏLİ 22.ƏBDÜL ƏHMƏD SƏMƏDİ 23.ƏBDÜL SƏMƏD ƏL-ŞAMİ.

DAMƏT SALMANOĞLU